

Immanuelio Kanto radikalaus blogio politika ir terorizmas

Gintautas Grigonis

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto absolventas
El. paštas: gintautas.grigonis@tspmi.stud.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Immanuelio Kanto radikalaus blogio koncepcija. Naudojantis praktinės mąstytojo filosofijos korpusu siekiama įsitikinti, ar savižudiško terorizmo reiškinys gali būti interpretuojamas remiantis I. Kanto filosofija. Analizės metu apmąstoma radikalaus blogio sąveika su kitomis Kanto pateiktomis žmogaus prigimties charakteristikomis – nedraugišku draugiškumu ir polinkiu į žmogiškumą, taip pat šios sąveikos vaidmuo politikoje. Remiantis tokia politine radikalaus blogio koncepcija nagrinėjamas savižudiško terorizmo fenomenas atskleidžia prigimtiniu polinkiu į blogį pasižyminčio žmogaus elgesio kraštutinumus ir galimus I. Kanto filosofijos trūkumus.

Reikšminiai žodžiai: radikalus blogis, savižudiškas terorizmas, moralės dėsnis, Immanuelis Kantas.

Politics and Terrorism of Immanuel Kant's Radical Evil

Abstract. This article analyzes Immanuel Kant's concept of radical evil within the broader corpus of Kant's practical works in order to ascertain whether suicidal terrorism can be interpreted using his philosophical framework. Said analysis establishes the dynamic between radical evil and other characteristics of Kantian human nature – unsocial-sociability and propensity towards humanity, whilst focusing on the political implications of said dynamic. When analyzed utilizing the established framework of politics of radical evil, suicidal terrorism reveals the extremities of human behavior as well as potential flaws of Kantian philosophy.

Keywords: radical evil, suicidal terrorism, moral law, Immanuel Kant.

Received: 04/11/2021. Accepted: 21/02/2022

Copyright © 2021 Gintautas Grigonis. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Blogio tema daugiausia Imanuelio Kanto dėmesio susilaukė jau brandžiajame filosofo kūrybos etape. Tekste *Apie visų filosofinių teodicėjos bandymų nesėkmes* (1791), netiesiogiai polemizuodamas su Gotfrydu Leibnicu, Kantas teigia, kad teleologinis žmogaus blogio aiškinimas yra nepriimtinas, nes kelia problemų asmens moralinei atsakomybei, kylančiai iš praktinio proto teikiamo formalaus moralės dėsnio¹. Netrukus pasirodžiusiame tekste *Religija vien tik proto ribose* (1793) vokiečių filosofas pirmą kartą pateikė sistemingą blogio fenomeno analizę. Jis nusisuka nuo ankstesnių teodicėjos tradicijų, susikoncentruoja į žmogišką blogio dimensiją ir teigia, kad moraliai blogu tampama tada, kai moralės dėsnis yra subordinuojamas savanaudiškoms paskatoms². Laisvas žmogaus pasirinkimas čia yra kritinės svarbos, nes tik žmogaus valios aktu pagrįsta subordinacija užtraukia moralinę atsakomybę už poelgį. *Religija vien tik proto ribose* neabejotinai yra sėkmingiausias I. Kanto bandymas išgryninti blogio koncepciją savo moralinės filosofijos kontekste ir yra laikomas kano-niniu religijos filosofijos kūriniu.

Kūriniuose politikos tematika Kantas taip pat susiduria su žmogaus savanaudiškumu ir moraliniu blogiu kaip problema³. Jis suvokė, jog įtampa tarp gėrio ir blogio turi didelę politinę reikšmę, tačiau nuodugnių šios temos nagrinėjimų pats nepateikė – politinei blogio plotmei trūksta analitinio gylio, ji lieka nuošalyje, koncentruojamasi į moralinio gėrio poveikį politikai, tikintis, kad jis neabejotinai įveiks blogį. Tačiau istorija liudija iš pirmo žvilgsnio nesunaikinamą blogio tvarumą. Šis principas yra nuolatinės revizijos būsenos – bandoma jį suderinti su politinės modernybės, mirties stovyklų, savižudiško terorizmo patirtimis. Religinis fundamentalizmas, rasinė neapykanta

¹ I. Kant, „On the Failure of All Attempted Philosophical Theodicies (1791)“, in Michel Despland, *Kant on History and Religion* (London: McGill-Queen's University Press, 1973), 283–286.

² I. Kant, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 54.

³ I. Kant, „Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose“, in Hans Siegbert Reiss, *Kant Political Writings* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 44.

ir kitos ekstremizmo formos nuolat įsiveržia į viešąjį diskursą, todėl, atsižvelgiant į šiuolaikinę politinę realybę, pravartu išnagrinėti, ar savizudiško terorizmo reiškinyje gali būti aiškinamas remiantis I. Kanto radikalaus blogio koncepcija.

Socialinis ir politinis radikalaus blogio vaidmuo per pastaruosius du dešimtmečius susilaukė nemažai dėmesio. Sharon Anderson-Gold, remdamasi Kanto antropologiniu ydų aiškinimu ir ne iki galo įtikinančiu *a priori* argumentu, teigia, kad žmogaus blogis atsiranda santykyje su kitais individais ir nėra grynas žmogaus prigimties transcendentalumo padarinys⁴. Allenas Woodas, sutelkdamas dėmesį į Kanto nedraugiško draugiškumo principą, taip pat teigia, jog nuosaikus instrumentinis praktinio proto naudojimas gamtoje yra sutrikdomas ir pagadinamas tada, kai susiduriama su kitais prigimtinės būklės individais⁵. Toks požiūris neabejotinai sukuria įtampą tarp gamtinio determinizmo ir moralės autonomijos. J. Grenberg teigimu, klaidinga manyti, kad radikalus blogis sietinas su žmogumi tik tiek, kiek jis dalyvauja socialume. Pastarasis suteikia blogiui naujų išraiškos formų, tačiau nėra žmogaus moralinio nuopuolio priežastis. Autorė atkreipia dėmesį į tai, jog radikalus blogis Kantui yra bendražmogiška savybė, egzistuojanti dar prieš susidūrimą su bendruomene⁶. Rigoristinė „arba-arba“ Kanto moralės pozicija neleidžia teigti, kad nedraugiškas draugiškumas ar žmogaus antropologija laikytini blogio šaltiniu, nes poelgio moralumas nepriklauso nuo išorinių žmogaus būties aplinkybių⁷.

H. Arendt teorijos kontekste Kanto radikalus blogis patyrė savotišką renesansą, nes autorės pateikta totalitarizmo interpretacija

⁴ Sharon Anderson-Gold, *Unnecessary Evil: History and Moral Progress in the Philosophy of Immanuel Kant* (New York: State of University of New York Press, 2001), 25–32.

⁵ A. W. Wood, *Kant's Ethical Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 286–288.

⁶ J. M. Grenberg, „Social Dimensions of Kant's Conception of Radical Evil“, in *Kant's Anatomy of Evil* (sud. Sharon Anderson-Gold ir Pablo Muchnik) (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 173–176.

⁷ S. R. Grimm, Kant's Argument for Radical Evil, *European Journal of Philosophy* 10, nr. 108 (2002): 165–169.

sugrąžino ir jos pirmtako blogio koncepciją į dėmesio centrą. Per interpretuojant Kanto radikalų blogį, ieškant būdų, kuriais originali jo samprata galėtų paaiškinti genocidą ir kitas kraštutines blogio išraiškas, atkreipiamas dėmesys į individo polinkį į saviapgaulę⁸ ir tai, kaip valstybė, pasitelkusi ideologiją, niveliuoja žmonių subjektyvumą ir paneigia jų teisę į moralinį tikslumą⁹. Esminė politinės analizės kryptis yra susijusi su piliečio ir valstybės santykiu. Būtent valstybė yra pagrindinis vienetas, darantis ideologinį poveikį moraliniam žmogaus orientavimuisi ir tampa blogio iniciatore. Nors susidomėjimas Kanto radikaliu blogiu padidėjęs, autoriai linkę nuvertinti paties Kanto politinę filosofiją ir jos naudingumą aiškinant kraštutines blogio formas teigdami, jog politinė Kanto mintis neatitinka šiuolaikinės realybės¹⁰.

Šio straipsnio tikslas yra interpretuoti I. Kanto politinę teoriją remiantis radikalus blogio koncepcija siekiant nustatyti, ar tokiais konceptualiais rėmais įmanoma aiškinti savižudiško terorizmo reiškinį. Siekiant šio tikslo, straipsnis dalijamas į dvi dalis. Pirmojoje dalyje analizuojama Kanto radikalus blogio koncepcija ir identifikuojami žmogaus prigimties aspektai, kurie daro poveikį besiformuojančiam individo bendruomeniškumui. Taip pat nagrinėjamas radikalus blogio poveikis visuomeninio individų gyvenimo dinamikai, nedraugišką draugiškumą ir radikalų blogį pristatant kaip esmingai politinę kasdienybę veikiančius žmogaus prigimties aspektus. Antrojoje dalyje nagrinėjamas savižudiško terorizmo fenomenas remiantis pirmoje dalyje suformuota radikaliu blogiu pasižyminčio individo politinė koncepcija. Savižudiško terorizmo nagrinėjimas atliekamas siekiant išryškinti galimus politinėje koncepcijoje pateikto individo elgesio kraštutinumus tuo pat metu atskleidžiant I. Kanto minties trūkumus,

⁸ H. E. Allison, *Idealism and Freedom* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 176–179.

⁹ I. Rangelov, „Ideology in between Radical and Diabolical Evil: Kant’s „ethics of the Real“, *Philosophy, Sociology and Psychology*, 2003: 763–767.

¹⁰ G. M. Lahat, *The Political Implications of Kant’s Theory of Knowledge* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 157–158.

kurie iškyla aiškinant šį fenomeną. Šiais uždaviniais siekiama įrodyti, kad radikalus blogis yra viena esminių I. Kanto politinės teorijos sąvokų. O savižudiško terorizmo aktas iškyla kaip vienas iš įmanomų savanaudiškumu, saviapgaulė ir priešišku kitiems pasižyminčio individo elgesio kraštutinumų. Radikalaus blogio sąveika su žmogiškumo įgymiu ir nedraugišku draugiškumu sąlygoja priešišką individo nuostatą kitų piliečių atžvilgiu, skatina grupinę nesantaiką. Tuo pat metu individas, vedamas egoistinių polinkių, siekia socialinio statuso piliečių akyse. Politinės grupės, išnaudodamos šias žmogaus prigimties savybes, geba racionalizuoti ir pateisinti terorizmo aktą individo akyse. Savanaudiškas ir į saviapgaulę linkęs individas gali nepaisyti moralės dėsnio, jį iškraipyti ir suteikti savo poelgiui tariamą moralumą.

Pagrindinis straipsnyje analizuojamas tekstas – *Religija vien tik proto ribose* (toliau – *Religija*), kuriame Kantas pristato radikalus blogio koncepciją, prigimtinius gėrio įgymius ir etinės sandraugos idėją. Pirmieji du elementai pasitelkiami nagrinėjant Kanto politinio subjekto savybes, kurios ne tik sąlygoja individo norą išeiti iš prigimtinės būklės, bet ir lemia jo polinkį laikyti save moralės dėsnio išimtimi, jausti priešišku kitioniškumui. Etinės sandraugos idėja atskleidžia politines radikalus blogio įveikos implikacijas. Politinio subjekto portretas papildomas Kanto esė *Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu* (toliau – *Idėja*) pateiktu nedraugiško draugiškumo principu, nusakančiu ambivalentišką žmogaus poziciją socialumo atžvilgiu ir apibrėžiančiu fundamentaliu piliečių susipriešinimu paremtą politiką. Siekiant išsamiai analizuoti Kanto politikos principus ir išgilinti į etinės sandraugos politinę reikšmę, nagrinėjamas vienas garsiausių filosofo tekstų politikos tema – *Į amžinąją taiką*. Jame ne tik pateikiama ilgalaikė politikos vizija, bet ir apibrėžiami valstybių tarpusavio santykiai.

1. Polinkis į blogį žmogaus prigimtyje

Religijoje savo nagrinėjimus Kantas pradeda nuo, jo paties teigimu, senesnio už pačią poeziją fakto, kad „<...> *pasaulis plyti blogyje* <...>“¹¹. Nepaisant viltingo tikėjimo, jog žmogaus prigimtyje yra gerojo prado, patyrimas liudija, kad blogis yra neišvengiama realybės dalis. Teksto pradžioje išryškėja, jog Kanto netenkina grynai empirinis blogio aiškinimas, nors poelgio pasekmės leidžia daryti išvadas apie jo sąmoningumą ir prieštaravimą moralės dėsniui. Konsekvencialistinis požiūris neleidžia pagrįstai teigti, kad pasekmių kaltininkas yra žmogus ar bloga jo elgesio maksima. Kanto įsitikinimu, empiriniu patyrimu paremtas poelgio dorovinės vertės nustatymas mums gali pasakyti tik apie jo išorinį *legalumą*. Vidinį *moralumą* poelgis įgauna tik tada, kai subjektyvus valios determinantas – elgesio maksima yra pagrįstas pagarba moralės dėsniui¹². Kategorinis imperatyvas, kaip ir juo paremta elgesio maksima, nėra pažįstami *a posteriori*, taigi, norint pagrįstai teigti, kad žmogaus poelgis yra nemoralus, t. y. valia determinuojama pasitelkiant blogą elgesio maksimą, reikia atrasti *sintetinį* a priori *sprendinį*, leisiantį daryti išvadas ne tik apie pavienes elgesio maksimas, bet ir „<...> *visų paskirų moraliai blogų maksimų pagrindą, kuris pats vėlgi yra maksima* <...>“¹³. Kantas siekia inkorporuoti moralinį blogį į bendrą savo moralinę sistemą, tačiau, norint tai padaryti, reikalinga transcendentalinė prieiga. Moralinė atsakomybė už blogą poelgį įmanoma tik tada, kai jis yra žmogaus laisvos valios padarinys. Subjektas pasirenka elgesio maksimą, nepaisančią kategorinio imperatyvo reikalavimų, ir padaro šią taisyklę valią determinuojančia sąlyga.

Sutelkdamas dėmesį į subjektą, I. Kantas teigia, kad pirminis blogio (ir gėrio) pradas žmogui yra neprieinamas dėl anksčiau minėtos begalinio regreso problemos, todėl jis siūlo daryti prielaidą, jog pirminis subjektyvus poelgio pagrindas yra *aukščiausia* maksima.

¹¹ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 33.

¹² I. Kantas, *Praktinio proto kritika* (Vilnius: Margi raštai, 2015), 107–108.

¹³ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 34–35.

Nubrėžęs moralinio transcendentalumo kontūrus Kantas konstatuoja, kad, norint teigti visą žmonių giminę esant blogą, reikalingas ne tik *a priori* aiškinimas, bet ir antropologinis pagrindimas¹⁴. Staigus posūkis empirinio aiškinimo link yra gluminantis, tačiau, Stepheno Palmquisto įsitikinimu, suprantamas, atsižvelgiant į tai, kaip vystėsi filosofo kritinės minties sistemiskumas¹⁵. Kantas suveda ankstesnių tekstų aiškinimus ir siekia toliau plėtoti žmogaus prigimties dvilypumo sampratą. Individas egzistuoja gamtoje, taigi yra neišvengiamai jos formuojamas ir veikiamas. Tuo pat metu jis geba suprasti moralės dėsni ir pareigą. Remdamasis jais, subjektas determinuoja valią ir pakyla virš gamtinio priežastingumo. Jei savo įgimto polinkio į blogį veikiamas individas pasirenka nepaisyti pareigos dėsniui ir elgesio maksimumą pagrindžia savanaudiškais paskatomis, tada poelgis, kad ir kokios būtų jo pasekmės, bus laikomas moraliai blogu¹⁶. Polinkis į blogį yra įgimtas ir radikalus, nes neįmanoma įvardyti momento laike, prieš kurį būtų galima teigti, jog to polinkio žmoguje nėra¹⁷. Susidūręs su objektu, subjektas įgyja jo sąvoką ir polinkio vedamas pradeda trokšti objektų moralės dėsnio sąskaita.

Radikalusis blogis nėra paveldėtas, Kantas siekė atsiriboti nuo krikščioniškosios *peccatum originale* interpretacijos – blogis turi kilti iš sudėtinės žmogaus prigimties. Nepaisant to, ištikimiausi transcendentalinio idealizmo šalininkai galiausiai lieka išduoti, nes Kantas siūlo tenkintis empiriniu blogio koncepcijos aiškinimu. *Sintetinis a priori* blogio argumentas pasirodo esąs per sunkus išbandymas net ir Karaliaučiaus *Aufklärer*. Transcendentalinio argumento paieškos nėra tiriamasis šio straipsnio objektas, tačiau yra I. Kanto filosofijos elementas, dėl kurio iki šiol gausiai diskutuojama¹⁸.

¹⁴ Ibid., p. 36–40.

¹⁵ S. R. Palmquist, *Comprehensive Commentary on Kant's Religion within the Bounds of Bare Reason* (London: Wiley Blackwell, 2016), 63–65.

¹⁶ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 44–46.

¹⁷ A. Wood, „Kant and the Struggle against Evil“, *Educational Philosophy and Theory* 51, nr. 13 (2018): 1321.

¹⁸ Plačiau apie radikalojo blogio transcendentalumą žr. S. R. Palmquist, „Kant's Quasi-Transcendental Argument for a Necessary and Universal Evil Propensity in Human Nature“, *The Southern Journal of Philosophy* XLV (2008): 261–297.

1.1. Radikalus blogis versus gėrio įgymiai

Antropologinis blogio aiškinimas, nors ir kuklios apimties, leidžia susidaryti žmogaus bendruomeninės ir politinės elgsenos pirmavaizdį. Analizę I. Kantas pradeda nuo žmogaus *gyvūniškumo*, šis įgymis referuoja į gamtinius, fiziologinius žmogaus poreikius. Jis visiškai nereikalauja proto (racionalumo) ir yra paremtas būtinybe individui išsaugoti savo gyvybę, maitintis, santykiuoti su kitais, norint pratęsti giminę. Nors gyvūniškumas apima bazinę žmogaus elgseną, reikalingą išgyventi gamtoje, jis taip pat susijęs su pirmosiomis politinėmis bendruomenės užuomazgomis¹⁹. Kanto mąstymas čia aristoteliškas – moteriškasis ir vyriškasis pradai Antikos mąstytojui taip pat mezga proto-politinius ryšius, vedami intereso išsaugoti ir pratęsti savo giminę²⁰. Abu mąstytojai taip pat sutaria, kad tokios jungtuvės – tai gamtos išdava ir nėra laisvo žmogaus pasirinkimo rezultatas. Vis dėlto pirmą kartą bendruomenė ir žmogaus šiurkštumas sąlygoja pirmųjų individo elgsenos ydų atsiradimą. Ydingumą gyvūniški žmogaus poelgiai įgauna tada, kai prarandamas saikas ir yra peržengiamos bazinės išgyvenimo būtinybės ribos – persivalgyimas, ištvirkimas ar perteklinis smurtavimas yra gyvūniškos savimeilės iškrypimo rezultatas. Žmogus nori turėti daugiau nei kiti, net jei tai peržengia fiziologinį reikalingumą.

Natūralistinė savimeilė artima Kanto amžininko Žano Žako Ruso samprotavimuose pateiktai *amour de soi-même* koncepcijai. Ji taip pat paremta mechanistiniu žmogaus siekiu išsaugoti gyvybę, prisimaitinti ir pratęsti giminę. Reikšmingiausias šių dviejų sampratų skirtumas išryškėja proto vaidmenyje – Ruso savimeilė remiasi protu ir gailesčiu, kad suformuotų individo žmogiškumą²¹. Nors I. Kantas konkrečiai neįvardija, kuriuo momentu protas imasi daryti įtaką žmogaus elgesiui, antrojo, *žmogiškumo*, įgymio aiškinimas taip pat sklei-

¹⁹ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 42.

²⁰ Aristotelis, *Politika* (Vilnius: Margi raštai, 2009), 8.

²¹ S. Dunn (sud.), *The Social Contract and The First and Second Discourses: Jean-Jacques Rousseau* (New Haven: Yale University Press, 2002), 146.

džiasi Ruso pateiktu žmogiškumo, išsigimstančio į *amour-propre*, ritmu²². Savąjį analogą Kantas aiškina kaip žmogaus polinkį lyginti save su kitais, įgyti vertę žmonių akyse. Individas siekia lygiavertiškumo bendruomenėje. Neužmiršdamas Ruso, jis aiškina, jog šis įgymis taip pat yra linkęs išsigimti. Kadangi polinkis į žmogiškumą apima sudėtingesnes žmogaus būties funkcijas ir lyginamąjį momentą, ydos, kurios pasireiškia santykiyje su kitais asmenimis, gali kur kas aiškiau atskleisti, su kokiais sunkumais susiduria net ir paprasta, ikivalstybinė žmonių bendrija²³. Besilygiuojančiam ir lygybės siekiančiam individui savauga sufleruoja, kad kiti bendruomenės nariai gali turėti ne tik analogiškų įnorių, bet ir, savo gyvūniškų ydų vedami, gali pradėti siekti pranašumo. Skatinamas ydų ir siekdamas užsitikrinti savo išlikimą, išvengti žalos ir neteisingo išteklių paskirstymo, žmogus yra priverstas pats siekti pranašumo prieš kitus asmenis²⁴. Ši žmogiškumo virsmo ydingumu mąstysena primena hobišką *bellum omnia contra omnia* prigimtinės būklės logiką. Nesant viršesnės už individus valdžios, bendruomenėje išivyrėja tarpusavio konfliktai.

Kanto teigiamą priešišumą visiems, „*kuriuos laikome sau svetimais*“, interpretuoti galima ne tik kaip priešišumą individas *versus* individas. Priešiškumas gali būti suprantamas ir kaip individų grupių tarpusavio dinamiką charakterizuojantis veiksnys. Antipatija kito niškumui yra pagrįsta nepasitikėjimu kitu žmogumi dėl jo keliamos grėsmės *man* ir kitiems *mano* bendruomenės nariams. Tokiai principo interpretacijai paramos suteikia ir tai, kad žmogiškasis įgymis, kaip ir gyvūniškumas, pamatine savo logika yra orientuotas į gėrį, ir tik žmogaus prigimtinio polinkio į blogį yra sugadinamas²⁵. Gamta, pasak Kanto, norėjusi pastūmėti žmones kultūros link. Abipusės savimeilės nepaneigiantis lenktyniavimas turėtų skatinti kultūrinių bendruomenių ir su jomis susijusių grupinių tapatybių formavimąsi.

²² Ibid.

²³ Žr. 35 išnašą.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

Žmonių susiskirstymas į grupes išlieka net ir tada, kai primityvios bendruomenės įgauna formalų valstybės pavidalą. Tekste *Į amžinąją taiką* Kantas teigia, jog tautos (arba valstybės) yra nagrinėtinos kaip asmenys, kurie, nesant aukštesnės, teisę užtikrinančios valdžios, yra gamtinės būklės taip pat, kaip ir gamtos sąlygomis gyvenantys individai²⁶. Kultūros ydos, kylančios iš pagedusio žmogiškojo prado, formuoja ne tik individų santykius, bet ir tarptautinę tvarką, kuri pirmine savo forma vystosi pagal klasikinę realistinę tarptautinių santykių logiką.

Žmonijos grupavimasis į tautines valstybes Kantui nėra savaime blogis, viešieji tarptautiniai įstatymai, turėsiantys įpareigoti valstybes gerbti viena kitos teises, nepanaikina valstybės kaip tarptautinės santvarkos vieneto. Visas žemės tautas apimsianti *civitas gentium* savo forma bus panaši į tarptautinę valstybių federaciją, tačiau atskirų tautų sąvoka ir toliau išlaikys savo aktualumą²⁷. Pirmykštis individų grupių formavimasis, išdėstytas *Religijoje*, tai pirmas žingsnis amžinosios taikos link ir neturi būti suprastas kaip radikalaus blogio padarinys. Pastarasis tik sujaukia iš prigimties gerą žmogaus kultūrinio vystymosi procesą, tačiau jokių būdu jo neinicijuoja.

J. Grenberg teigimu, Kantas žmogaus norą būti visuomenėje supranta kaip fiziologijai netapatų impulsą ir išskiria jį kaip kokybiškai skirtingą, taip sufleruodamas skaitytojui, kad žmonių bendravimas (net ir pirmykštis) neapsiriboja vien tik dauginimusi ar atžalų išsaugojimu²⁸. Nors Kantas atvirai nekalba apie išipareigojimus bendruomenei kaip idėjai ar kolektyviniam subjektui, o ne tik atomistinei individų sumai, J. Grenberg aiškina, jog pateikta *tikslų karalystės* koncepcija gali būti suprantama kaip Kanto bandymas suteikti žmogaus išipareigojimui pavienius individus peržengiančią formą²⁹. Ta-

²⁶ I. Kantas, *Politiniai traktatai* (Vilnius: Aidai, 1996), 125.

²⁷ *Ibid.*, p. 129–130.

²⁸ J. M. Grenberg, „Social Dimensions of Kant’s Conception of Radical Evil“, in *Kant’s Anatomy of Evil* (sud. Sharon Anderson-Gold ir Pablo Muchnik) (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 183–185.

²⁹ *Ibid.*

čiau neaišku, kaip autorė iš pirmųkščio bendruomeniškumo išveda moralinę pareigą kitus žmones laikyti tikslu. Tikslų karalystės idėja yra praktinio proto teikiamo kategorinio imperatyvo rezultatas, įgyvendinamas pasitelkus elgesio maksimumą³⁰. Žmogiškumo įgymis, nors ir yra susijęs su praktiniu protu, juo naudojasi tik tiek, kiek to reikalauja kitos, ne moralinės paskatos. Tik trečiasis *asmenybės* įgymis yra susisaistęs su racionalių praktiniu protu, turinčiu moralės dėsnio leidimo galią³¹.

Autorė klaidingai iš individo gyvūniškumo išveda įsipareigojimo moralinei bendruomenei idėją, tačiau ar tai reiškia, kad ne moralinis susisaistymas su bendruomene kaip idėja yra neįmanomas? I. Kantas šios minties neplėtoja, bet yra pagrindo teigti, jog gyvūniškas ir žmogiškasis gėrio įgymiai, skatinantys žmones susiburti į bendruomenę, galiausiai įgausiančią sudėtingesnę socialinę formą, sąlygoja grupinių tapatybių susiformavimą. Tai, kad Kantas nedrįsta teigti tautinio identiteto erozijos globalinės taikos ir „pasaulinės tautos“ labui, liudija, jog pats filosofas suprato grupinės tapatybės tvarumą ir prigimtinę svarbą. Besiformuojant vis sudėtingesnėms kultūroms, atsiranda ir sudėtingesnių socialinio statuso formų, kurių siekia žmogiškumo įgymio vedamas individas. Šios socialinio statuso formos gali išėiti iš atomistinės visuomenės ribų ir peržengti individo dabartį. Įsipareigojimas visuomenės idėjai mainais į aukštą socialinį statusą net ir po mirties gali būti patraukli alternatyva, nereikalaujanti moralinio įsipareigojimo.

Nors I. Kantas formaliai nenumato tarpinės arba „pilkos“ moralinės pozicijos, žmogaus poelgis gali būti moraliai geras arba blogas. Tačiau Joėlis Madore’as taikliai pažymi, kad toks dvinaris moralės supratimas neturėtų sumenkinti vidinio konflikto, kuriame atsidūręs Kanto subjektas³². Žmogus yra nuolatinės moralumo, savanaudišku-

³⁰ I. Kant, *Groundwork for the Metaphysics of Morals* (New Haven: Yale University Press, 2002), 51.

³¹ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 42–43.

³² J. Madore, *Difficult Freedom and Radical Evil in Kant* (New York: Bloomsbury, 2012), 59.

mo ir polinkių įtampos būsenos. Viena vertus, jis supranta moralės dėsnių ir geba jam įsipareigoti, kita vertus, jusliniai troškimai verčia individą subordinuoti dėsnių geidulių naudai. Schematiškas moralės išdėstymas yra tik viena sudėtingos individo sąmonės dalis. Žmogus trokšta išgyventi, burtis į bendruomenes su kitais, į save panašiais individualais, siekia jų palaikymo ir pripažinimo. Tuo pat metu jis yra kupinas nepasitikėjimo, puikybės ir savanaudiškumo. Santykiai su kitais žmonėmis daro ne tik teigiamą, bet ir neigiamą poveikį jo asmenybei. Iš tiesų pačios ryškiausios ydos, kurias įvardija Kantas, pasireiškia būtent santykyje su kitais žmonėmis³³. Socializacija daro tokį spaudimą žmogaus moralinei savivokai, kokio jam esant prigimtinės būklės nebuvo.

Greta pagedusių gėrio įgymių *Religijoje* išskiriamos ir kitos priežastys, dėl kurių individas nesugeba stropiai laikytis moralės dėsnių keliamų reikalavimų. Kanto teigimu, žmogus yra iš prigimties silpnas ir negali racionalumu įveikti polinkių. Siekdamas įgyti žemiškų dalykų ir tuo pat metu tariamai išsaugoti savo moralumą, individas apgaudinėja save ir aplinkinius, kad elgiasi iš moralinių paskatų³⁴. Viename iš paskutinių savo tekstų *Antropologija pragmatiniu požiūriu* (1798) Kantas papildė troškimų, kylančių iš polinkio į žmogiškumą, sampratą. Tekste autorius teigia, kad žmogus yra kerštingas, siekiantis turtų ir garbės, trokšta įgyti galią tam, kad darytų įtaką kitiems. Šiuo aiškinimu Kantas dar stipriau įtvirtina nuostatą, jog įžengęs į bendruomenę žmogus susiduria su visiškai naujomis troškimų formomis.

Individo portretas, išskylantis analizuojant radikalaus blogio sąveiką su žmogaus prigimtimi, nesuteikia didelio optimizmo. Visa žmonių giminė yra radikaliai bloga, apaštalo Pauliaus žodžiais kalbant, „*nėra teisus, nėra nė vieno*“³⁵. Noras laikyti save moralės dėsnių išimtimi yra neišvengiama žmogaus gyvenimo *in societate* realybė. Vidinė žmogaus būseną yra chaotiška ir konfliktiška, bendravimas su

³³ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 42.

³⁴ *Ibid.*, p. 45–46.

³⁵ Rom 3: 10.

kitais ją tik dar labiau komplikuoja. Nepasitikėjimas, garbės, turtų ir įtakos troškimas kaip gundančios alternatyvos moralės dėsniai užkoduotos nuo pirmų bendruomeniškumo užuomazgų.

1.2. Socialinis individų susipriešinimas

Pagrindinis Berlyno mėnraščio antrame 1784 metų numeryje pasirodžiusio I. Kanto straipsnio *Idėja* tikslas buvo pateikti tikslingumu grįstos žmonijos istorijos sampratą. Moralės dėsnio triumfas prieš blogį ir amžinoji taika pasaulyje – galutinis prūsų mąstytojo teleologijos tikslas, kuriuo paremta visa autoriaus politikos ir istorijos filosofija, *Idėja* – ne išimtis³⁶. Apšvietai būdingo optimizmo kupinas Kantas įsitikinęs, kad žmonija, tiek veikiamą gamtos, tiek veikdama nepaisydama jos, išvystys savo pradus pagal aukščiausią tikslą³⁷. Gamta, pačiam žmogui nepastebint, kreipia jo prigimtį tobulėjimo linkme. Ketvirtame straipsnio teiginyje autorius aiškina tezę, jog žmonių tarpusavio antagonizmas būnant visuomenėje yra vienas iš būdų, kuriais gamta siekia lavinti jų giminės pradus, ilgainiui sąlygosiančius teise paremtos pilietinės visuomenės susiformavimą³⁸. Instrumentinis praktinis protas sufleruoja gyvūniškam pradui, kad geriausias būdas išsaugoti savo ir savo palikuonių gyvybę yra susiburti su kitais, analogiško intereso vedamais asmenimis. Akivaizdus yra ir tų asmenų savanaudiškumas, taigi teisė turėsianti būti abipusiu saugikliu, nubrėžiančiu sankcionuoto elgesio ribas.

Kantas šį žmonių tarpusavio antagonizmą įvardija kaip *nedraugišką draugiškumą*, skaitytojui sufleruodamas, jog tai dvejopa ir paradoksali žmogaus sąmonės būseną. Individas siekia būti visuomenės dalimi, nes jaučia, kad būtent joje galės geriausiai išlavinti savo sugebėjimus ir užtikrinti gyvensenos tvarumą. Visuomenė, fi-

³⁶ H. L. Williams, *Kant's Political Philosophy* (Oxford: Basic Blackwell, 1983), 1–4.

³⁷ I. Kant, „Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose“, in Hans Siegbert Reiss, *Kant Political Writings* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 42.

³⁸ *Ibid.*, p. 44.

losofo teigimu, suteikia žmogui daugiau „žmogiškumo“³⁹. Tačiau prigimtinis nedraugiškumas tuo pat metu grasina sugriauti socialinę tvarką, nes žmogus siekia individualumo, ištrūkti iš visuomeniškumo „gniaužtų“, ribojančių jo savanaudiškumą. Individas turi dalytis su kitais, jis negali sutelkti visų išteklių aplink save, nes tokie veiksmai neišvengiamai susilauks kitų bendrijos narių pasipriešinimo. Nedraugiškumas skatina atmesti visuomenės sutartį ir laikyti save moralės dėsniu išimtimi. Žmogus mato, kad analogiškai susipriešinę yra ir kiti asmenys – kiekvienas pilietis nuo nežabojamo savanaudiškumo yra sulaikomas prievartinio įstatymo baimės. Tačiau draugiškumo dėmuo primena apie bendro gyvenimo naudą, tuo pat metu išryškindamas pasitraukimo iš visuomenės kainą. Civilizuotam asmeniui prigimtinė būklė jau reiškia ne tik absoliučią laisvę, bet ir smurtinės mirties grėsmę⁴⁰. Kuo labiau žmogus civilizuojasi ir nutolsta nuo prigimtinių būklės, tuo nepatrauklesnė ji tampa kaip alternatyva. Nedraugiškas draugiškumas atskleidžia visuomenėje esančio subjekto būsenos paradoksalumą – žmogus siekia būti kartu su tais, kurių negali pakęsti, tačiau tuo pat metu negali jų palikti⁴¹.

Nors nedraugiškas draugiškumas savo forma panašus į radikalaus blogio prototipą, kritinį šių dviejų konceptų skirtumą slepia moralumas. Nedraugiškas draugiškumas yra gamtinė žmogaus savybė, taigi, kaip ir anksčiau nagrinėti įgymiai, yra orientuotas į gerį ir nėra diametraliai priešingas moralės dėsniui *per se*. Tačiau šis gamtinės prigimties dėmuo tampa dar vienu moralės dėsniu subordinavimo savanaudiškiems tikslams pagrindu, taigi suteikia radikaliai blogiui naujų manifestacijos formų ir priešasčių pasireikšti.

Nepasižymintis nedraugišku draugiškumu žmogus, anot Kanto, negalėtų lavinti visų savo talentų, suformuoti politinės bendrijos. Savanaudiškumas ir antagonizmas – tai pozityvi, kūrybinė galia. Žmogus trokšta ne tik atrasti naujų galios panaudojimo būdų, bet ir kitų pripažinimo. Jis turtina kultūrą, kuria meną, kaupia turtus, o tai

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

užtikrina teigiamą jo, kaip piliečio, statusą⁴². Gamta šiuo principu taip pat skatina įtvirtinti pilietinę visuomenę, pažaboti laukinę savo ir kitų laisvę, nes tik šitaip galima užtikrinti visuotinį teisingumą ir gauti didžiausią naudą iš žmogaus prigimties. Apšvietos taku žengianti nedraugiškai draugiškų žmonių bendrija ilgainiui turėsimi peraugti į moralinę visumą⁴³. Tačiau tokią šviesią žmonijos viziją Kantas netrukus atsveria pesimistiniu teiginiu, kad žmogus yra nuolat linkęs laikyti save įstatymo išimtimi. Jis reikalauja šeimininko, kuris savo ruožtu irgi būtų žmogus, taigi taip pat neišvengiamai pasiduotų savo gamtiniams polinkiams ir radikaliai blogiui. Tai vienas iš sunkiausių politinių uždavinių, su kuriuo susiduria žmonija, pareikalausiantis daugybės nesėkmingų bandymų, kad prie absoliučiai teisingos santvarkos bent priartėtų. Veikiausiai savo pietistinio, liuteroniško lavinimo paveiktas I. Kantas konstatuoja, jog tobula pilietinė santvarka apskritai yra tik amžina siekiamybė ir žmogui – kreivam medžiui – yra iki galo nepasiekiamą⁴⁴. Blogio ir konfliktų kupina žmogaus prigimtis griaua istorinį žmonijos projektą, nes bet kuri politinė bendrija neišvengiamai remsis žmonių tarpusavio priešprieša.

Politikos lauke, kurį nusako Kantas, tvyro nuolatinė įtampa ir susipriešinimo būsena, į kurią kiekvienas narys ateina savanaudiško išskaičiavimo sumetimais. Bendruomeniškumo naudą toks žmogus supranta ir vertina tik tiek, kiek ji yra naudinga jam pačiam. Nepaisant draugiško gyvenimo pranašumų, jis nuolat trokšta sugrįžti į prigimtines būklę, kurioje galima nevaržomai disponuoti savo laisve, fiziniais ir protiniais gebėjimais. Lygybė atrodo nenaudinga, o abipusis moralinis įsipareigojimas yra pernelyg suvaržantis ir tramdantis individualumą. Pavienių individų susipriešinimą papildo ir grupinių tapatybių formavimasis, galintis tapti dar viena potencialia konflikto ašimi.

Valstybės valdymo našta neišvengiamai atitenka politikams moralistams, kurie taip pat yra kupini savanaudiškumo ir priešiško

⁴² Ibid., p. 44.

⁴³ Ibid., p. 45–46.

⁴⁴ Ibid., p. 46–47.

piliečiams ir tautoms⁴⁵. Toks politikas savo darbotvarkę reguliuoja pagal makiavelišką metodiką, vadovaujasi despotiška, piliečių laisvę pažeidžiančia valdžia. Politiniam moralistui tarpusavyje konfliktuojantys individai yra labai parankūs ir leidžia konsoliduoti aplink save vis didesnę politinę galią⁴⁶. Valdžią įgavę, radikalčiai blogi ir pačiai pilietinės visuomenės idėjai priešiški individai neišvengiamai paneigs universalų teisės principą, kuris sankcionuoja tik su visų piliečių laisve suderinamus veiksmus⁴⁷. Piliečių laisvė – tai būtina teisingos santvarkos sąlyga, užtikrinanti individo moralinį tapatumą. Tik vadovaudamasis moralės dėsniu jis išsaugo savo proto autoritetą bei moralinę vertę savo ir kitų akyse. Paneigus žmogaus moralinę autonomiją, jis paliekamas heteronominių veiksmų valiai ir nustoja laikyti save tikslu savaime, o tai priveda prie individo susvetimėjimo su noumenine savo prigimtimi⁴⁸. Toks procesas tapatus racionalumo erozijai, nes praktinis protas nebetenka savo imperatyvumo galios. Nežabota laisvė prigimtiniėje būklėje civilizuotam žmogui yra bauginanti, tačiau ir patraukli alternatyva potencialiai despotiškai fizinei ir moralei priešpaujai.

Kanto politikos, valstybės ir visuomenės skirtis taip pat atskleidžia jo konstruojamos pilietijos politinį bejėgiškumą. Nepaisant didelės teleologinės naštos, kurią kiekvienas pilietis neša kaip moralės subjektas, formuojant kasdienę politinę darbotvarkę jis paliekamas faktinėje paklusnaus nurodymų vykdytojo vietoje. Valstybę valdyti turi kuo mažesnis skaičius individų⁴⁹. Neigiamas filosofo požiūris į revoliucijas yra kontroversiškas ir išsamiai išnagrinėtas⁵⁰. Jis dar labiau komplikuoja piliečių galimybes veikti politiškai, nes šie neturi

⁴⁵ I. Kantas, *Politiniai traktatai* (Vilnius: Aidai, 1996), 151.

⁴⁶ Ibid., p. 152–153.

⁴⁷ I. Kant, *The Metaphysics of Morals* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 56.

⁴⁸ R. Frost, „Noumenal Alienation: Rousseau, Kant and Marx on the Dialectics of Self-Determination“, *Kantian Review* 24, nr. 4: 530–531.

⁴⁹ I. Kantas, *Politiniai traktatai* (Vilnius: Aidai, 1996), 123–124.

⁵⁰ H. Williams, *Essays on Kant's Political Philosophy* (Cardiff: University of Wales Press, 1992), 249.

teisės ne tik kėsintis į suvereną, bet ir kokia nors forma skatinti valdžią pakeisti valstybės politikos kryptį. Monarcho inicijuojama reforma yra vienintelis legitimus įrankis, galintis tai padaryti. Piliečiai privalo paklusti ir tikėtis geros suvereno valios ir išmintingumo⁵¹. Hovardo Viljamso teigimu, Kanto žmogus gali naudotis tik viešąja nuomone tam, kad įtikintų valdovą pakeisti savo politikos kursą. Nors Kantas nesunkiai dėlioja teisingos politinės santvarkos elementus, jis nepateikia jokio svaraus paaiškinimo, ką daryti tada, kai santvarka neveikia. Jo nubrėžti politiniai svertai nėra pajėgūs pasipriešinti despotiškai ar totalitarinei piliečių kontrolei⁵².

Filosofas įsitikinęs, kad politiko moralisto gudrybės jau yra visiems žinomos ir netekusios savo efektyvumo, Apšvieta nuginkluoja makiavelizmą, o blogis savo ruožtu turi polinkį į savidestrukciją ir priešišumą savo paties tikslams, taigi gėriui ilgainiui lemta triumfuoti⁵³. Vargu ar Kantas galėjo įsivaizduoti, kad blogio savidestrukcija krauju paženklinys politinę naujųjų laikų realybę, tačiau gėriui vietos jokiū būdu neužleis. Savižudiško terorizmo fenomeno nagrinėjimai Kanto praktinės filosofijos kontekste leis ne tik iliustruoti galimus radikaliai blogo žmogaus elgesio kraštutinumus, bet ir išryškinti trūkumus, kuriais pasižymi I. Kanto mintis.

2. Savižudybė iš savimeilės

Savižudiškas terorizmas – smurtinis aktas, nutaikytas į žmonių mirtį, turto suniokojimą ir įbauginimą, paremtas ne tik aukų, bet ir akto vykdytojo mirtimi, nes neretai jo paties kūnas paverčiamas įrankiu išpuoliui įvykdyti. Toks poelgis visa savo destruktivą galia įsiveržia į gyvenimo kasdienybę ir primena reginčiajam tai, kad blogis vis dar čia, jis neišnyko ir įgavo naujų manifestacijos formų. Pažangos idėją Kantas

⁵¹ I. Kant, *The Metaphysics of Morals* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 131–133.

⁵² H. Williams, *Essays on Kant's Political Philosophy* (Cardiff: University of Wales Press, 1992), 11–12.

⁵³ I. Kantas, *Politiniai traktatai* (Vilnius: Aidai, 1996), 153–159.

sujungė su gėriu tikėdamasis, kad žmonija geba tikslingai išvystyti savo racionaliuosius pradus ir įveiks savo prigimtyje slypintį polinkį į blogį. Tačiau pažangos akivaizdoje gėris ir blogis keliauja tandemu.

Tikslaus atsakymo į tai, koks žmogus imasi savižudiško terorizmo, kokie veiksmai motyvuoja tokį individo pasirinkimą, nėra. Terorizmo praktika yra sudėtingas ir įvairialypis procesas, ideologiniai, religiniai, socialiniai ir net istoriniai veiksniai turi didelę įtaką žmogaus, kuris galiausiai priima sprendimą, sąmonei⁵⁴. Toks savižudiško terorizmo efemeriškumas stipriai kontrastuoja su paties akto poveikiu – poelgio žiaurumas sudrebina viešąją erdvę ir visą politinę sistemą. Neapibrėžtumas, gaubiantis šio poelgio racionalumą, – tai ne tik metodologinis iššūkis reiškinių tiriantiems mokslininkams. Susinaikinti pasirodusio asmens tipo „vaiskumas“ kelia egzistencinę grėsmę eiliniams piliečiams ir valstybei apskritai. Teroristas gali būti moralus, artimas draugas, mylintis tėvas ar gatvės prekeivis, tačiau staiga, Bodrijaro žodžiais kalbant, jis gali „aktyvuotis“ ir susinaikinti kaip sprogmuo⁵⁵. Savižudiškas terorizmas peržengia kritinę leistinos elgsenos ribą, kurią brėžia Kantas, tai teroristas padaro ne tik sunaikindamas kitus, bet ir paversdamas savo kūną žmogžudystės priemone. Žmogaus virsmas naikinimo ginklu Kantui veikiausiai buvo nežinomybė, tačiau paskiri tokio poelgio elementai vis dėlto gali būti nagrinėjami pasitelkiant mąstytojo tekstus.

Gausiame Kanto tekstų kataloge galima aptikti mažiausiai tris skirtingas savižudybės interpretacijas, tačiau pažymėtina, kad jose pasigendama autoriui įprasto sistemiškumo⁵⁶. Moraliniu požiūriu Kantas savižudybę traktuoja visų pirma kaip pareigos sau sulaužymą. Žmogus negali leisti sau atimti gyvybę ar kitaip žaloti save, nes tai prieštarauja jo kaip tikslo savaime imperatyvui. Savižudybė, kurios metu pasiglemžiama ir kito žmogaus gyvybė, paneigia ne tik aktą

⁵⁴ N. Michelsen, *Politics and Suicide: The Philosophy of Political Self-destruction* (London: Routledge, 2016), 129.

⁵⁵ J. Baudrillard, *The Spirit of Terrorism* (London: Verso, 2012), 14–15.

⁵⁶ Michael J. Cholbi, „Kant and the Irrationality of Suicide“, *History of Philosophy Quarterly* 17, nr. 2: 160–168.

atliekančio, bet ir akto aukų moralinio tikslingumo statusą. Padaroma dviguba moralinė skriauda, nes sunaikinus subjektą nebeįmanoma atkurti tų subjektų moralinio statuso. Bet kokio pobūdžio žmogžudystė pažeidžia kategorinio imperatyvo formuluotę, liepiančią subjektui laikyti žmogų tikslu, o ne tik priemone⁵⁷. Nevilties apimtas asmuo negali pasitraukti iš gyvenimo ir pasprukti nuo gniuždančios kasdienybės, nes tokia poelgio maksima, Kanto įsitikinimu, neatlaikytų universalizacijos reikalavimo, kurį kelia moralės dėsnis. *Moralės metafizikos pagrinduose* pasitraukimą iš gyvenimo Kantas traktuoja kaip priemonę, kurią žmogus pasitelkia tam, kad išvengtų gyvenimo keliamų nepatogumų. Tai asmeninis ir individualus žmogaus sprendimas, nepaisantis individų visumos. Kantas sufleruoja skaitytojui, kad tai savanaudiškas poelgis, nes nėra suderintas su moralės dėsnio reikalavimais⁵⁸. *Etikos paskaitose* filosofas vartoja kur kas griežtesnę retoriką ir teigia, jog savižudybė yra kelianti pasibaisėjimą ir siaubą. Ji yra ne tik nemoralinė, bet ir paneigianti vieną esminių kiekvienos gyvos būtybės impulsų – savęs išsaugojimą. Taigi savižudybė paverčia žmogų žemesniu už patį žemiausią žvėrį⁵⁹.

Niekas negali priversti žmogaus atimti sau gyvybę – valstybės ir politinės prievartos ribos pasibaigia ties individo moraline autonomija. Tačiau netrukus tekste Kantas teigia, jog moralumas yra kur kas kilnesnis už patį gyvenimą, ir jei neįmanoma gyventi garbingai (t. y. pagal moralės dėsnio reikalavimus), geriau negyventi apskritai. Nėra būtinybės gyventi, konstatuoja Kantas, tačiau gyvenant būtina tai daryti moraliai, nesugebantis gyventi garbingai apskritai nenusipelno gyventi⁶⁰. Šis trumpas filosofo teiginys yra mažų mažiausiai šokiruojantis, turint omenyje ankstesnį, griežtai neigiamą savanoriškos mirties vertinimą. Konkrečią šio teiginio reikšmę pateikti sunku, nes pats Kantas nedrįsta teigti, jog savižudybė tampa leistinu poelgiu,

⁵⁷ I. Kant., *Groundwork for the Metaphysics of Morals* (New Haven: Yale University Press, 2002), 46–47.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ I. Kant., *Lectures on Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 146.

⁶⁰ Ibid., p. 147.

kai nebėra galimybės gyventi garbingai. Veikiausiai šie autoriaus teiginiai buvo skirti sustiprinti žmogaus moralinės autonomijos svarbos išpūdį, nes, nepaisant skaitytoją gluminančių remarkų, Kantas smerkia savižudybę bet kokiomis aplinkybėmis. Ginantieji teisę į savižudybę, pasak jo, gali pridaryti didelės žalos visai respublikai⁶¹. Tačiau radikalaus blogio ir savižudybės savanaudiškumas terorizmo atžvilgiu yra komplikuočiau. Pradėdamas radikalaus blogio aiškinimą nuo empirinių žmogaus savybių ir galiausiai palikdamas jo transcendentumą prielaidos lygmenį, be formalaus įrodymo, Kantas užkrauna ant savanaudiškumo svorį, kurio jis nėra pajėgus atlaikyti. Subordinacijos aktas, kurio metu subjektas „savimeilės paskatą ir jos potraukius padaro moralės dėsnio laikymosi sąlyga“⁶², nenumato susinaikinimo kaip galimos blogo poelgio pasekmės. Savimeilė ir savanaudiškumas, iš kurių filosofas kildina prigimtinių žmogaus moralinių pagedimą, yra orientuoti į individo egoistinių įnorių ir gyvybės užtikrinimą genties ar visuomenės sąskaita. Tačiau savanaudiškas terorizmas nepaiso šių žmogaus prigimties ribų. Racionalus poelgio naudos skaičiavimas tampa nebeįmanomas, kai aktą atliekantis asmuo susinaikina, jis nebegali stebėti ar numatyti savo akto sėkmingumo bei pasekmių⁶³. Materialaus pasaulio pranašumai, kurie galėtų daryti poveikį individo savanaudiškumui, jam yra neprieinami. Nauda, kurią jis gauna, yra nemateriali, paremta religiniu, ideologiniu, kankinio aukos mitologizavimu ir apoteoze⁶⁴. Ekstremistinės grupuotės nuolat išnaudoja kankinystę ir jos simboliškumą, sakralizuoja savo narių mirtį. Herojiškos aukos motyvai įamžinami dainose, vaizdo klipuose, literatūroje ar kitoje ideologinėje ikonografijoje. Egzistencinė tokio judėjimo prasmė taip pat glaudžiai susijusi su

⁶¹ Ibid., p. 148.

⁶² I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 53–54.

⁶³ J. Fernando, *The Suicide Bomber; and Her Gift of Death* (New York: Atropos, 2010), 138.

⁶⁴ D. Cook ir O. Allison, *Understanding and Addressing Suicide Attacks – The Faith and Politics of Martyrdom Operations* (London: Praeger Security International, 2007), 48–49.

savęs aukojimo ir mirties už tikslą motyvais⁶⁵. Socialiai konstruojama, nematerialia nauda paremta savidestrukcija artimai susijusi su pirmame skyriuje analizuota nedraugiško draugiškumo koncepcija, sąlygojančia žmogaus norą pasitraukti iš prigimtinės būklės ir įgyti aukštą socialinį statusą. Neatmestina galimybė, kad noras įgyti vertę kitų žmonių akyse gali versti individą imtis smurto prieš kitus asmenis, ypač tuos, kuriems jis yra priešiškas⁶⁶. Turint omenyje, kad radikalus blogis gali lemti prigimtinio žmogiškumo įgymio pagedimą ir priešiškumą atskiroms kultūrinėms grupėms, galima bent iš dalies paaiškinti, kodėl kantiško nedraugiškumo apimtas žmogus griebiasi smurto prieš jam svetimas asmenų grupes, ypač kai paskira socialinė grupė, kuriai priklauso individas, aktyviai prisideda prie tokio elgesio skatinimo. Gebėjimas savo kūną paversti ginklu ir paaukoti gyvybę dėl ideologinio tikslo tokia socialiniame kontekste suvokiamas kaip dorybė.

Valstybė nėra vienintelis politikos veikėjas, galintis ideologiškai veikti piliečių sąmonę. Anapus valstybės aparato esančios politinio veikimo grupės formuoja savo politinę ir socialinę platformą, prievartą ir terorą paverčia pateisinama tikslų siekimo priemone, radikalizuoja savo narius. Nepriklausantis jokiai grupei „vienišas vilkas“, stebintis viešąjį diskursą ir vertinantis politinius procesus, taip pat nėra apsaugotas nuo radikalizuojančio ideologinio poveikio.

Kalbėdamas apie savižudybę Kantas pažymi, kad žmonės pasiryžta tokiam poelgiui remdamiesi socialinio statuso išskaičiavimu – siekia išvengti negarbės, orumo pažeminimo, patekti į priešų rankas⁶⁷. Tačiau visais minėtais atvejais savižudybė yra neigatyvi – žmogus traukiasi iš gyvenimo negandų, reaguoja į nepalankią situaciją ir, mirties padedamas, nuo jos pasitraukia. O savižudiška teroristo mir-

⁶⁵ D. Koehler, „Dying for the Cause? The Logic and Function of Ideologically Motivated Suicide, Martyrdom, and Self-Sacrifice within the Contemporary Extreme Right“, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* (2020): 10–11.

⁶⁶ M. Caswell, „Kant on the Diabolical Will: a Neglected Alternative?“, *Kantian Review* 12, nr. 02: 149.

⁶⁷ I. Kant, *Lectures on Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 148.

tis yra pozityvi – ji orientuota į aplinkinių mirtį, žalos turtui ir baimės sukėlimą, turi politinį, religinį-ideologinį tikslą. Žmogaus gyvenimo aplinkybės nėra pagrindinis šio poelgio veiksnys. Nors nedraugiškas draugiškumas ir žmogiškumo įgymis skatina individą nepaisyti kitų žmonių moralinio statuso siekiant asmeninės naudos, Kantas šiuos prigimties atributus interpretuoja kaip gamtos žmogui suteiktą socialumo ir kultūros variklį, pastaroji orientuoja juos į gėrį ir išgyvenimą. Radikalus blogis uzurpuoja gėrio įgymius ir paverčia moralės dėsnį savanaudiškumo tarnaitę. Teroristo sąmonėje moralės dėsnis lieka tik iškamša, kuria prisidengdamas subjektas įtikina save, kad jo poelgiai moralūs. Jis be didesnio vargo universalizuoja savo veiksmus pagal iškreiptą moralės dėsnio schemą, kurioje partikuliarūs politiniai tikslai gali įgauti visuotinės pareigos formą. Kanto įsitikinimu, moralės dėsnis žmogų veikia nenugalimai ir yra nesunaikinamas, tik subordinuojamas⁶⁸. Protas gali tik prisnūsti, bet vaizduotės jis niekada nepalieka. Tačiau, kaip pažymi Nalin Ranasinghe'ė, griežtai nuo materialaus pasaulio atsietas moralės dėsnis nėra pajėgus savarankiškai pasipriešinti empirikos poveikiui. Neturėdamas jokio išorinio referento, formalus moralės dėsnis yra paliktas be jokių saugiklių, tik su savo paties liepiamąja galia. *Moralės metafizikos pagrinduose* Kantas atmeta aukso vidurį, kaip pagrindą moraliam elgesiui, ir niveliuoja empirinį vertybių turinį tam, kad įtvirtintų dėsnio ir moralinės autonomijos statusą⁶⁹. Bet tai jokia būdu nepašalina spaudimo, kurį jūslės daro grynajam praktiniam protui; atvirksčiai, empirikos jungas tampa nepakeliamai sunkus, nes tikrovėje nėra nieko, į ką moralės dėsnis galėtų atsiremti, išskyrus patį save. Pasitraukęs iš primityvaus ir pavojų kupino gyvenimo prigimtinėje būklėje, individas atsiduria sudėtingoje socialinėje erdvėje ir atranda dar neregėtų, bazinius išlikimo poreikius peržengiančių įgeidžių. Moralumas, paliktas piliečių savivokai, susiduria su didžiuliu empirinės tikrovės pasipriešinimu. Socialinio statuso, politinių tikslų siekimas tampa dingstimi kėsintis

⁶⁸ I. Kantas, *Religija vien tik proto ribose* (Vilnius: Pradai, 2000), 52–53.

⁶⁹ N. Ranasinghe, „Ethics for the Little Man, Eichmann, and the Banality of Evil“, *The Journal of Value Inquiry* 36 (2002): 311–312.

į kitų žmonių gyvybę, tuo pat metu paaukojant savąją, paneigiant moralės dėsni ir gamtinę prigimtį. Žmonių giminės moralinė transformacija ir amžinoji taika pasmerktos būti amžiniais siekiniais.

Tokia prigimties elementų sąveika Kantui veikiausiai būtų nepriimtina, nes jis teigia esant moralinius ir gamtinius saugiklius, kurie verčia individą atmesti mirtį kaip išeitį ar priemonę. Blogio tendencija į savęs sunaikinimą, apie kurią filosofas kalba *Amžinojoje taikoje*, – tai piktavališka „stabdžių ir atsvarų“ sistema, kurioje savanau-diški asmenys stengsis pažaboti savo oponentų egoizmą, kad jiems patiems pavyktų išgauti kuo didesnę naudą. Visuotinis savimeilės konkuravimas atsiduria aklavietėje. Subjektas, laikantis save dėsniu išimtimi ir kitus paverčiantis egoistinių tikslų tenkinimo priemone, Kantui yra labai tipiška žmogaus elgsenos tendencija, bet savižudiško terorizmo aktas priemone paverčia ne tik kitus žmones, bet ir patį akto vykdytoją. Bene svarbiausia radikalaus blogio *prima facie* reikšmė, kurią suformuluoja Kantas, yra ta, kad, nepaisant gniuždančio empirikos svorio, žmogus vis dėlto išsaugo ir gali pažadinti moralės dėsni iš snaudulio – jis nepertraukiamai yra atsakingas už poelgius, kuriuos atlieka⁷⁰. Polinkio į blogį veikiamas žmogaus pasidavimas aistroms moralės dėsniu sąskaita sudaro sąlygas įvykdyti teroristinį išpuolį, tačiau tai jokiū būdu nepašalina moralinės atsakomybės už savo ir visų nekaltų aukų mirtį. *Virtus phaenomenon* ir *virtus noumenon* – tai dvi sudedamosios žmogaus prigimties plotmės, kurios neegzistuoja atskirtos viena nuo kitos, ir, giliu filosofo įsitikinimu, yra nesunaikinamos, o moralumo veiksnys išlieka net ir tada, kai *virtus* nusprendė susinaikinti.

Išvados

Pagrindinis Imanuelio Kanto tikslas *Religijoje vien tik proto ribose* formuluojant radikalaus blogio koncepciją buvo įrodyti, kad žmo-

⁷⁰ R. J. Bernstein, „Reflections on Radical Evil: Arendt and Kant“, *Soundings* 85, nr. 1/2 (2002): 28.

gus, būdamas racionali būtybė, geba laisvai pasirinkti moralės dėsniui priešingą elgesio maksimumą ir ja determinuoti savo valią. Tačiau ši koncepcija taip pat veikia kaip efektyvi filosofo politinės minties interpretavimo priemonė, leidžianti suprasti jo formuojamą politikos modelį ir pamatines teroristinio išpuolio priežastis bei reikšmę.

Kanto pateikto antropologinio radikalaus blogio aiškinimo analizė rodo, kad individas yra iš prigimties sociali būtybė ir siekia suformuoti bendruomenę tam, kad užtikrintų savo materialaus gyvenimo patogumą, įgytų vertę kitų žmonių akyse, kurtų savitą kultūrą. Tačiau susidūrimas su kitais žmonėmis suteikia žmogaus polinkiu į blogį naujų išraiškos formų, savanaudišką individą apima pavydas, godumas. Bendruomeninis gyvenimas yra paremtas abipusiu nepasitikėjimu, nes visi be išimties individai pasižymi radikaliu blogiu ir prigimtinių gėrio įgymių pagedimu. Geranoriškas kultūros vystymas, net ir politiniame pirmavaizdyje, virsta priešišku kitonišku. Amžinosios taikos teksto analizė rodo, kad kultūrinis savitumas, valstybės lygmeniu peraugsiantis į tautinę tapatybę, yra aspektas, kuris prasmingas net ir tada, kai pasaulyje įtvirtinama tautų federacija.

Nors filosofas nenumato tarpinės moralinės pozicijos, prigimtinių žmogaus savybių nagrinėjimas atskleidžia vidinį individo sąmonės konfliktą tarp moralės dėsnio ir juslinių polinkių. Idėjoje pateiktos nedraugiško draugiškumo koncepcijos analizė rodo, kad nevaržomos laisvės prigimtine būkle žmogus palieka dėl instrumentinio išskaičiavimo, paremto tikėjimu, jog prievartiniai įstatymai, kuriems bus pavaldūs visi piliečiai, suteiks gyvenimui stabilumo ir saugumo, kurio stokoja visų karas prieš visus. Nedraugiškas draugiškumas analizės metu išryškėja ne tik kaip gamtos įrankis plėtoti žmogaus talentus, bet ir kaip sąlygojantis ambivalentišką individo nuostatą dėl visuomeniškumo idėjos principas. Kadangi, nepaisant draugiško palankumo visuomenei, žmogus supranta varžomąją gyvenimo *in societate* pusę, ir trokšta ištrūkti atgal į anarchinę prigimtine būklę.

Savižudiško terorizmo aktas, nagrinėjamas remiantis Imanuelio Kanto radikalaus blogio ir politinės teorijos analize, išryškėja kaip moraliai smerktinas išpuolis tiek prieš akto aukas, tiek prieš

jo vykdytoją. Nagrinėti mąstytojo tekstai leidžia daryti išvadą, kad jis besąlygiškai smerkia savižudybę, pabrėždamas moralinio statuso viršenybę. Atsispiriant nuo I. Kanto radikalaus blogio ir politinės teorijos nagrinėjimų galima teigti, kad savižudiško terorizmo motyvacijos kyla iš prigimtinio žmogaus savanaudiškumo, siekio įgyti socialinį statusą ir priešiško visuomenei bei paskiroms jos grupėms. Straipsnyje nagrinėti tekstai terorizmo tematika rodo, kad ekstremistinės grupuotės išnaudoja žmogaus socialinio statuso siekius, įtvirtina simbolišką, sakralinę savižudybės dėl politinio tikslo prasmę. Tokia Kanto minties interpretacija išryškina jo praktinės filosofijos trūkumus, susijusius su empirinio turinio neturinčiu, formaliu moralės dėsniu – individas yra linkęs į saviapgaulę, geba iškraipyti moralės dėsni tam, kad pateisintų smurtą ir susinaikinimą.

Literatūra

- Allison, Henry E. *Idealism and Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. London: Penguin Books, 2017.
- Aristotelis. *Politika*. Vilnius: Margi raštai, 2009.
- Baudrillard, Jean. *The Spirit of Terrorism*. London: Verso, 2012.
- Bernstein, Richard J. „Reflections on Radical Evil: Arendt and Kant“, *Soundings* 85, nr. 1/2 (2002): 17–30.
- Caswell, Matthew. „Kant on the Diabolical Will: A Neglected Alternative?“ *Kantian Review* 12, nr. 2 (2007): 147–157. <https://doi.org/10.1017/S1369415400000947>.
- Cholbi, Michael. „Kant and the Irrationality of Suicide“. *History of Philosophy Quarterly* 17, nr. 2 (2000): 159–176.
- Cook, David, ir Olivia Allison. *Understanding and Addressing Suicide Attacks – The Faith and Politics of Martyrdom Operations*. London: Praeger Security International, 2007.
- Ferguson, Michael. „Unsocial Sociability: Perpetual Antagonism in Kant’s Political Thought“. In *Kant’s Political Theory: Interpretations and Applications* (sud. Elisabeth Ellis). University Park: The Pennsylvania State University Press, 2012.
- Fernando, Jeremy. *The Suicide Bomber; and Her Gift of Death*. New York: Atropos, 2010.
- Frost, Rainer. „Noumenal Alienation: Rousseau, Kant and Marx on the Dialectics of Self-Determination“. *Kantian Review* 22, nr. 4 (2017): 523–551. <https://doi.org/10.1017/S1369415417000267>.

- Grenberg, Jeanine M. „Social Dimensions of Kant’s Conception of Radical Evil“. In *Kant’s Anatomy of Evil* (sud. Sharon Anderson-Gold ir Pablo Muchnik). Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Grimm, Stephen R. „Kant’s Argument for Radical Evil“. *European Journal of Philosophy* 10, nr. 2 (2002): 160–177.
- Kant, Immanuel. „Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose“. In *Kant Political Writings*, Reiss H. S. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- . „On the Failure of All Attempted Philosophical Theodicies (1791)“. Iš *Kant on History and Religion*, Michel Despland. London: McGill – Queen’s University Press, 1973.
- . *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vilnius: Margi raštai, 2011.
- . *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. New Haven: Yale University Press, 2002.
- . *Lectures on Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- . *Religija vien tik proto ribose*. Vilnius: Pradai, 2000.
- . *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- . „Atsakymas į klausimą „Kas yra Švietimas?“ Iš *Filosofijos istorijos chrestomatija – Naujieji amžiai*. Vilnius: Mintis, 1987.
- . *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
- . *Praktinio proto Kritika*. Vilnius: Margi raštai, 2015.
- Koehler, Daniel. „Dying for the Cause? The Logic and Function of Ideologically Motivated Suicide, Martyrdom, and Self-Sacrifice within the Contemporary Extreme Right“. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 14, nr. 2 (2020): 120–141. <https://doi.org/10.1080/19434472.2020.1822426>.
- Lahat, Golan Moshe. *The Political Implications of Kant’s Theory of Knowledge*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Lewis, Jeffrey William. „The Business of Martyrdom: A History of Suicide Bombing“. Annapolis: Naval Institute Press, 2012.
- Lu, Chao. „Like Devil, but Still Humans: A Systematic Examination and Moderate Defense of Kant’s View of (Quasi-)diabolical Evil“. *International Journal of Philosophy and Theology* 78, nr. 3 (2017): 270–288. <https://doi.org/10.1080/21692327.2017.1285717>.
- Madore, Joel. *Difficult Freedom and Radical Evil in Kant*. New York: Bloomsbury, 2012.
- Morgan, Seiriol. „The Missing Formal Proof of Humanity’s Radical Evil in Kant’s Religion“. *The Philosophical Review* 114, nr. 1 (2005): 63–114. <https://doi.org/10.1215/00318108-114-1-63>.

- Palmquist, Stephen R. „Kant’s Quasi-Transcendental Argument for a Necessary and Universal Evil Propensity in Human Nature“. *The Southern Journal of Philosophy* 46, nr. 2 (2008): 261–297. <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.2008.tb00079.x>.
- Palmquist, Stephen R. *Comprehensive Commentary on Kant’s Religion within the Bounds of Bare Reason*. London: Wiley Blackwell, 2016.
- Rangelov, Iavor. „Ideology in between Radical and Diabolical Evil: Kant’s „ethics of the Real“. *Philosophy, Sociology and Psychology* 2, nr. 10 (2003): 759–768.
- Roger, Ariew, ir Daniel Garber (sud.). *G. W. Leibniz: Philosophical Essays*. Cambridge: Hackett Publishing Company, 1989.
- Susan, Dunn (sud.). *The Social Contract and The First and Second Discourses: Jean-Jacques Rousseau*. New Haven: Yale University Press, 2002.
- Williams, Howard. *Kant’s Political Philosophy*. Oxford: Basic Blackwell, 1983.
- Wood, Allen W. *Kant’s Ethical Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.